

เล่าเรื่อง เมืองตะกั่วป่า

โดย อาจารย์วิมล ไสภรัตน์

เล่าเรื่องเมืองตะกั่วป่า

เล่าโดยอาจารย์วิมล ไสภรัตน์

ตะกั่วป่า เป็นหนึ่งใน 8 อำเภอของจังหวัดพังงา ตั้งอยู่ชายฝั่งทะเลตะวันตก หรือฝั่งทะเลอันดามัน ห่างจากอำเภอเมืองพังงาไปทางเหนือประมาณ 60 กิโลเมตร อยู่ห่างจากกรุงเทพฯ โดยทางหลวงหมายเลข 4 (ถนนเพชรเกษม หรือ A2) ประมาณ 800 กิโลเมตร ทิศเหนือติดต่อกับ อำเภอกระบี่ ทางตะวันออกติดต่อกับอำเภอกะปง ทิศใต้ติดต่อกับอำเภอท้ายเหมือง ส่วนทิศตะวันตกเป็นทะเลอันดามัน อำเภอตะกั่วป่ามีเนื้อที่ประมาณ 475 ตารางกิโลเมตร พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นเนินเขาสลับซับซ้อน ไม่ค่อยมีที่ราบ แม่น้ำที่สำคัญคือแม่น้ำตะกั่วป่าซึ่งเกิดจากเทือกเขาในอำเภอกะปง ไหลลงสู่ทะเลอันดามัน อำเภอตะกั่วป่าได้รับอิทธิพลจากลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้และลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือเต็มที่ จึงทำให้มีฝนตกชุกเกือบตลอดปีจนถึงแปดเดือน จึงได้สมญานามว่า เมืองฝนแปด แดดสี่ จำนวนประชากรเมื่อกลางปี 2551 ประมาณ 45,520 คน อาศัยอยู่บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำตะกั่วป่า และที่ราบชายฝั่งทะเล อาชีพที่สำคัญของประชากรคือการเกษตร ทำสวนยางพารา สวนปาล์ม และสวนผลไม้ ปัจจุบันกำลังพัฒนาเพื่อเป็นแหล่งท่องเที่ยว ทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญคือ ป่าไม้ โดยเฉพาะป่าชายเลนที่ยังคงอุดมสมบูรณ์ แร่ดีบุก และธรรมชาติที่สวยงาม

ตะกั่วป่า เคยเป็นเมืองที่มีความเจริญรุ่งเรืองมาตั้งแต่สมัยโบราณ เป็นที่รู้จักของชนหลายเชื้อชาติ ทั้งจีน อินเดีย อาหรับ ในชื่อเมือง “ตะโกลา” (Takola) เนื่องจากเป็นเมืองท่าจอดเรือ เป็นศูนย์กลางการค้าขาย และเป็นเส้นทางลัดขนสินค้าข้ามคาบสมุทรมลายู จากฝั่งทะเลอันดามันไปยังอ่าวไทย ในสมัยรัตนโกสินทร์ ตะกั่วป่ายังคงมีความสำคัญทางด้านเศรษฐกิจ สามารถผลิตแร่ดีบุกได้มากที่สุดตลอดมา สูดท้าย ด้วยเหตุผลทางด้านเศรษฐกิจและการเมือง “ตะกั่วป่า” ก็ถูกลดฐานะจากจังหวัดตะกั่วป่า เป็นอำเภอหนึ่งรวมเข้ากับจังหวัดพังงา จนกระทั่งถึงปัจจุบัน

ทำไม จึงชื่อตะกั่วป่า

ชื่อ “ตะกั่วป่า” มีความเป็นมาอย่างไร ยังไม่มีข้อยุติ ยังไม่มีหลักฐานยืนยันว่ามีความเป็นมาอย่างไร เพียงแต่มักนักประวัติศาสตร์และนักโบราณคดีหลายท่านได้สันนิษฐานและแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับชื่อ “ตะกั่วป่า” ไว้อย่างน่ารับฟัง จึงขอสรุปแนวคิดของนักวิชาการบางท่านดังนี้

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ บิดาแห่งประวัติศาสตร์ไทย ได้กล่าวถึงประวัติของเมืองตะกั่วป่าไว้ในหนังสือสาส์นสมเด็จพระเจ้า “...เรื่องเมืองตะกั่วป่า มีปัญหาเป็นข้อต้นว่าเพราะเหตุใดจึงเรียกชื่อว่า “ตะกั่วป่า” คำเป็นภาษาไทยส่อว่าไทยขนานนามนั้น เมื่อได้ปกครอง (ภายหลัง พ.ศ. 1800) แต่เอาอะไรเป็นนิมิตที่ให้เรียกว่าเมืองตะกั่วป่า จะว่าเพราะเป็นทำเลที่มีตะกั่วอยู่ในป่ามาก คู่กับเมืองตะกั่วทุ่งอันมีตะกั่วอยู่ในท้องทุ่งมากหรือก็เห็นว่ามิใช่...บางที่เมืองตะกั่วป่า จะมีชื่อเสียงเรียกคล้าย ๆ กับตะกั่วป่าอยู่ก่อน เมื่อไทยลงไปปกครองเรียกชื่อนั้นแปร่งตามสำเนียงไทย จึงกลายเป็น “ตะกั่วป่า” ตามสะกดปาก ก็เลยเรียกตามกันสืบมา...”

พระสารสาสน์พลขันธ์ (G.E. Gerini) สันนิษฐานว่า “ตักโกลา” เป็นคำเดียวกันกับ กาลปะ (Kala) ในภาษาสันสกฤต ซึ่งหมายความว่า “ดำ” เป็นชื่อเดียวกับ Kalah ตามจดหมายเหตุอาหรับ (Abu Zaid) ซึ่งคำว่า “ตะกั่วป่า” หรือ “ตะกั่ว” กับคำว่า “ตะโก” น่าจะมีรากศัพท์มาจากภาษาสันสกฤตว่า กาละ (Kala) ...และน่าจะหมายถึงดีบุกซึ่งเป็นสินแร่ที่มีมากในตะกั่วป่า...”

สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ กล่าวว่า “...ชื่อ “ตะกั่วป่า” น่าจะมาจากความหมายของสถานที่ที่มีทรัพยากรทางแร่ดีบุกมาก โดยชาวท้องถิ่นเรียกชื่อแร่ที่เป็นดีบุกหรือลักษณะบางประการคล้ายดีบุกว่า “ตะกั่ว”...”

ข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับชื่อเมืองตะกั่วป่าดังที่กล่าวมาข้างต้นนั้น พอจะสรุปได้เป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มแรกเชื่อว่า “ตะกั่วป่า” เพี้ยนมาจากคำว่า “ตะโกลา” ซึ่งเป็นคำภาษาในอินเดีย อีกกลุ่มหนึ่งมีความเห็นว่า น่าจะมาจากคนที่คนในท้องถิ่นเรียกแร่ดีบุกที่ถลุงแล้วว่า “ตะกั่ว” ผสมกับคำว่า ป่า คือตะกั่ว (ดีบุก) ที่อยู่ในป่า ซึ่งคู่กับอีกเมืองหนึ่งคือ ตะกั่วทุ่ง หมายถึง ตะกั่ว (ดีบุก) ที่อยู่ในท้องทุ่งเพราะเป็นคำภาษาไทย

อย่างไรก็ตาม ถ้าพิจารณา ชุมชนโบราณตะกั่วป่า จากแหล่งโบราณคดีบ้านทุ่งตึก (ปลายคลองเหมืองทอง) ซึ่งเป็นชุมชนของชาวอินเดียที่อพยพเข้ามาเมื่อประมาณ 2,000 กว่าปีมาแล้ว ต่อมาได้พัฒนาเป็นเมืองท่าและศูนย์กลางการค้าขาย เป็นที่รู้จักกันดีของชนหลายเชื้อชาติในนามของเมืองท่า “ตะโกลา” เมืองตะโกลาแห่งนี้ได้ถูกพวกโจระพหิพ เข้าโจมตีเสียหายยับเยิน ผู้คนอพยพทั้งเมืองไปจนกลายเป็นเมืองร้างในราวพุทธศตวรรษที่ 16 เข้าใจว่าชื่อเมืองตะโกลาลงหายไปพร้อมกับเมืองที่ร้าง จนกระทั่งในราวพุทธศตวรรษที่ 18 จึงเกิดชุมชนใหม่ขึ้นในบริเวณลุ่มแม่น้ำตะกั่วป่าอีกครั้ง เป็นชุมชนของคนพื้นเมืองที่เป็นคนไทย เป็นชุมชนขุดหาแร่ดีบุก ชุมชนลักษณะนี้ก็เกิดขึ้นหลายแห่งในบริเวณที่มีแร่ดีบุกอุดมสมบูรณ์ เช่น เมืองตะกั่วทุ่ง (ที่ทำยเหมือง) เมืองกลาง (ที่อำเภอกลาง ภูเก็ต) การเรียกชื่อชุมชน (เมือง) เหล่านี้ก็เรียกตามชื่อแร่ดีบุกที่คนในท้องถิ่นเรียกว่า ตะกั่ว ซึ่งหมายถึงแร่ดีบุกที่ถลุงแล้ว เช่น ตะกั่วป่า (คือดีบุก) ในป่า ตะกั่วทุ่ง (คือดีบุก) ในท้องทุ่ง ตะกั่วกลาง (คือดีบุก) ที่ถลุง เป็นต้น จึงน่าจะเป็นไปได้ว่าชื่อ ตะกั่วป่า คงมาจากการเรียกชื่อแร่ดีบุก ที่คนในท้องถิ่นเรียกกัน และไม่น่าจะเกี่ยวข้องกับ “ตะโกลา” แต่อย่างใด

การตั้งหลักแหล่งของบรรพบุรุษในภาคใต้

ก่อนอื่นขอทำความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องราวของมนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์ในบริเวณคาบสมุทรมลายูเล็กน้อย เพื่อจะได้ทราบถึงพัฒนาการของมนุษย์เป็นพื้นฐาน ก่อนที่จะถึงเรื่องราวของเมืองตะกั่วป่า หลักฐานทางโบราณคดีบนคาบสมุทรแห่งนี้ พอจะบอกเราได้อย่างกว้าง ๆ ว่า มนุษย์ในบริเวณคาบสมุทรมลายู มีชีวิตเร่ร่อนอยู่แล้ว ไม่ต่ำกว่า 5,000 ปีมาแล้ว ผู้คนเหล่านี้อาศัยอยู่ในถ้ำและเพิงผา โดยมีการพบเครื่องมือ เครื่องใช้ และหลักฐานของมนุษย์สมัยหินอยู่ทั่วไป เช่น ขวานหิน ภาชนะดินเผา ภาพเขียนสีตามผนังถ้ำ

ครั้นถึงสมัยโลหะ จนกระทั่งถึงสมัยต้น ๆ ของสมัยประวัติศาสตร์ เป็นสมัยที่มนุษย์เริ่มมีการตั้งหลักแหล่งถาวร รวมกันอยู่เป็นชุมชน ในกรณีนี้ลักษณะและสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ เช่นลักษณะพื้นที่ ความอุดมสมบูรณ์ เรื่องของลมฟ้าอากาศ มีอิทธิพลต่อการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์มากทีเดียว เพราะมนุษย์ต้องอาศัยสิ่งเหล่านี้เป็นปัจจัยในการผลิตอาหาร ในกรณีของภาคใต้ต้องแบ่งลักษณะสภาพแวดล้อมเหล่านี้ออกเป็น 2 ส่วน คือ ชายฝั่งทะเลตะวันออก มีที่ราบกว้างขวาง พื้นดินอุดมสมบูรณ์ คลื่นลมไม่ค่อยรุนแรง เหมาะแก่การเพาะปลูก จึงเป็นปัจจัยให้ผู้คนจากแหล่งต่าง ๆ เคลื่อนย้ายเข้าไปตั้งถิ่นฐานอย่างถาวรเป็นจำนวนมาก สามารถพัฒนาเป็นชุมชนและเมืองใหญ่ในโอกาสต่อมา ส่วน ชายฝั่งทะเลตะวันตก มีชายฝั่งที่เว้า ๆ แหว่ง ๆ สูงชันจากการยุบตัวของเปลือกโลก คลื่นลมมีความรุนแรง มีอ่าวกำบังคลื่นลมได้ไม่กี่แห่ง แม่น้ำสายสั้น ๆ มีค่อมมีที่ราบพื้นที่ขาดความอุดมสมบูรณ์และไม่เหมาะกับการเพาะปลูก สภาพชายฝั่งทะเลตะวันตกจึงไม่เอื้อต่อการตั้งถิ่นฐานเป็นหลักแหล่งถาวร ดังนั้นในสมัยโลหะจึงมีมนุษย์ตั้งถิ่นฐานอยู่น้อย

อย่างไรก็ตาม ชายฝั่งทะเลตะวันตกก็มีปัจจัยบางประการที่เกื้อหนุนให้มนุษย์เข้าไปตั้งถิ่นฐานในสมัยประวัติศาสตร์ คือ

- ททรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ เช่น ป่าไม้ แร่ธาตุ โดยเฉพาะแร่ดีบุก
- ทิศทางลมที่สามารถแล่นเรือติดต่อกับดินแดนที่มีความเจริญทางตะวันตกได้ดี เช่น อินเดีย ลังกา อาหรับ เป็นต้น

ด้วยปัจจัยเหล่านี้ ทำให้นักผจญภัย พ่อค้า หรือผู้อพยพลี้ภัย เข้ามาตั้งหลักแหล่งเพื่อเป็นจุด พักสินค้า เติมน้ำและเสบียง รวมทั้งใช้เป็นเส้นทางลัดข้ามคาบสมุทรไปยังฝั่งทะเลตะวันออก

ตะกั่วป่าสมัยก่อนประวัติศาสตร์

ในบริเวณลุ่มแม่น้ำตะกั่วป่า จากอำเภอกะปาง อำเภอตะกั่วป่า จนกระทั่งถึงปากแม่น้ำตะกั่วป่า เคยเป็นที่อยู่อาศัยของมนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์มาก่อนแล้ว โดยปรากฏหลักฐานร่องรอยของมนุษย์สมัยหินใหม่เข้ามาอาศัยอยู่ในบริเวณเชิงเขา และลุ่มแม่น้ำที่น้ำท่วมไม่ถึง หลักฐานที่พบส่วนใหญ่เป็นขวานหินชนิดต่าง ๆ ซึ่งใช้เป็นเครื่องมือในการสับ ตัด ล่าสัตว์ พบหินทุบเปลือกไม้เพื่อทำผ้า แต่ไม่ปรากฏว่าพบภาชนะดินเผาในบริเวณอำเภอตะกั่วป่าเลย บริเวณที่พบเครื่องมือ เครื่องใช้เหล่านี้ได้แก่

- บริเวณเชิงเขาบางเตา บ้านต้นส้มนาว บ้านพุเตียว บ้านสะพานพระ ตำบลบางนายสี
- บริเวณบ้านน้ำเค็ม แหลมบ่อม บ้านบางหลุด ตำบลบางม่วง
- บริเวณเชิงเขากำตัน มุดชัน ตำบลกำตัน
- บริเวณเชิงเขาม้าหมั่ง บ้านในปี ตำบลบางไทร
- บริเวณบ้านช้างเขือ ตำบลช้างเขือ อำเภอกะปาง
- บริเวณบ้านควนถ้ำ บ้านทับกำ ตำบลบางนายสี
- น่าจะพบในบริเวณอื่น ๆ อีก แต่ผู้เขียนยังไม่พบหลักฐาน

จากหลักฐานดังกล่าวข้างต้น จึงพอสรุปได้ว่า มีมนุษย์สมัยหินใหม่ได้เข้ามาอาศัยอยู่ในบริเวณนี้มาก่อนแล้วไม่ต่ำกว่า 5,000 ปี

ในสมัยโลหะ ซึ่งเป็นสมัยที่มนุษย์เริ่มตั้งหลักแหล่งถาวร อยู่กันเป็นชุมชน รู้จักการเพาะปลูก ยังไม่พบร่องรอยและหลักฐานใด ๆ ที่บ่งบอกว่า มนุษย์สมัยโลหะได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานในบริเวณนี้ ทั้งนี้เนื่องจากไม่มีปัจจัยที่เอื้ออำนวยต่อการตั้งถิ่นฐานดังกล่าวมาแล้วข้างต้น

อย่างไรก็ตามคงจะมีพวกกลุ่มชนเชื้อชาติ Negreto แบ่งได้เป็น 2 กลุ่มใหญ่ ๆ ที่อพยพเข้ามาในบริเวณตะกั่วป่า โดยกลุ่มหนึ่งอพยพเข้ามาอยู่ในบริเวณที่สูงตามป่าเขา แต่พวกนี้เร่ร่อน ไม่อยู่เป็นหลักแหล่ง และมีจำนวนน้อย ปัจจุบันชนกลุ่มนี้ได้อพยพเข้าป่าลึกลงไปทางตอนใต้แถวจังหวัดตรัง พัทลุง สงขลา ยะลา และนราธิวาส พวกนี้เรียกว่า เซมัง (Semang) และซาไก (SaKai) และอีกกลุ่มหนึ่ง เป็นชนชาติมอญ จากพะโค อพยพเข้ามาอยู่บริเวณชายฝั่งทะเลและเกาะต่าง ๆ คนกลุ่มนี้เรียกว่า เซลัง (Selang) หรือ (Salon) พวกนี้มีความชำนาญในการดำน้ำและเรื่องทะเล จึงเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าชาวน้ำ (C'hau Num) อาจรวมถึงพวก มอเกลิน (Moklen) บรรพบุรุษของชาวเลในอำเภอท้ายเหมือง และอำเภอตะกั่วป่า และพวก มอเกิน (Moken) บรรพบุรุษของชาวเลในหมู่เกาะสุรินทร์ ปัจจุบันนี้

ตะกั่วป่าเริ่มสมัยประวัติศาสตร์

ในราวพุทธศตวรรษที่ 3 เป็นต้นมา ชาวอินเดีย เปอร์เซีย และอาหรับ สามารถเดินเรือไปถึงเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้แก่ จีน ญวน จามปา เป็นต้น ทำให้เอเชียตะวันออกเฉียงใต้กลายเป็นจุดแวะพักเรือคาบสมุทรกลายเป็นจุดที่เหมาะสม เพราะอยู่ระหว่างทางพอดี โดยเฉพาะตะกั่วป่า เป็นจุดที่เหมาะสมที่สุด ทั้งนี้เพราะมีปัจจัยอื่นเกื้อกูลอีกหลายประการ คือ

1. ลมมรสุมพัดผ่าน กล่าวคือ ลมมรสุมตะวันออกเฉียงใต้ พัดระหว่างเดือน พฤษภาคม ถึงเดือนกันยายน เป็นเวลาที่นักเดินเรือเดินทางจากตะวันตก เช่น อินเดีย อาหรับ เข้ามาสู่ตะกั่วป่า โดยอาศัยลมมรสุมนี้ และลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือ พัดระหว่างเดือนพฤศจิกายน ถึงเดือน มีนาคม นักเดินเรือก็สามารถอาศัยลมมรสุมนี้เดินทางกลับไปได้สะดวก
2. มีเกาะจอดพักเรือหลบคลื่นลมได้ดี บริเวณตะกั่วป่า ตรงเกาะคอเขา เรือสามารถเดินเข้าออกได้สะดวกทั้งทางตอนเหนือและตอนใต้ของเกาะ เพราะมีร่องน้ำลึก
3. เป็นเส้นทางลัดข้ามคาบสมุทรไปยังฝั่งทะเลตะวันออกได้สะดวกที่สุด เนื่องจากตะกั่วป่า (เกาะคอเขา) ตั้งอยู่ตรงปากแม่น้ำตะกั่วป่า ติดต่อกับโลกภายนอกได้สะดวก ใช้เป็นที่พักขนถ่ายสินค้า และสามารถใช้น้ำในแม่น้ำลำเลียงสินค้าข้ามเขาสก ไปลงแม่น้ำศรีรัฐ ออกอ่าวบ้านดอนและเมืองชายฝั่งทะเลตะวันออก หรือเดินทางต่อไปยังจีนต่อไป (ต้นแม่น้ำตะกั่วปากกับต้นแม่น้ำศรีรัฐห่างกันเพียง 200 เส้น หรือ ประมาณ 8 กิโลเมตรเท่านั้น เส้นทางนี้ใช้กันมาจนกระทั่งมีการตัดถนนสายตะกั่วป่า – สุราษฎร์ธานี จึงเลิกใช้)
4. มีทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญและเป็นที่ต้องการของชาวตะวันตก คือ แร่ดีบุก และเครื่องเทศ (ลูกกระวาน)
5. ในสมัยแรก ๆ เรือต้องอาศัยแรงลมไม่สามารถแล่นอ้อมแหลมมลายูได้ เพราะทางใต้ประมาณแลตติจูด 5 องศา ลงไป เป็นเขตลมสงบ (Doldrum)

ด้วยเหตุผลดังกล่าว ตะกั่วป่าจึงเป็นจุดที่เหมาะสมที่สุดในการแวะพักเรือ เพื่อรวบรวมและขนถ่ายสินค้าเตรียมจัดหาเสบียงอาหารสำหรับเดินทางต่อไป ซ่อมแซมเรือในระหว่างรอลมมรสุม รวมทั้งเป็นเส้นทางลัดข้ามคาบสมุทรไปยังฝั่งทะเลตะวันออก ตะกั่วป่าจึงพัฒนาเป็นเมืองท่าจอดเรือที่สำคัญ และเป็นที่ยึดของชนชาติต่าง ๆ ได้อย่างรวดเร็ว

ชุมชนโบราณตะกั่วป่า หรือ เมืองตะโกลา

ตั้งแต่ต้นพุทธศตวรรษที่ 3 เป็นต้นมา ชาวอินเดียทางตอนใต้และตะวันออกเฉียงใต้ เริ่มถูกคุกคามจากพวกอารยัน จึงทำให้นักเดินเรือแสวงโชค พ่อค้าและพราหมณ์ เดินเรือเลียบชายฝั่งเข้ามาตั้งถิ่นฐานขุดหาแร่ดีบุกในบริเวณชายฝั่งทะเลตะวันตก ตั้งแต่เกาะภูเก็ตขึ้นไปจนถึงปากจั่น ในจังหวัดระนอง โดยใช้เมืองตะโกลาเป็นเมืองท่าและศูนย์กลาง

ใน พ.ศ. 270 พระเจ้าอโศกมหาราช กษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ของอินเดีย ได้ยกกองทัพเข้าโจมตีชาวอินเดียในแคว้นกัลิง (กัลิงคราฐ) และแคว้นใกล้เคียง ทางตอนใต้และตะวันออกเฉียงใต้ (ชาวอินเดีย พวกดราวิเดียน (Dravidians) ใช้ภาษาทมิฬ) จึงทำให้เกิดการอพยพหนีภัยสงครามครั้งยิ่งใหญ่ ชาวอินเดียเหล่านี้ไปอยู่ตามที่ต่าง ๆ หลายแห่งในคาบสมุทรมลายู รวมทั้งที่ตะกั่วป่าด้วย โดยสมทบกับชาวอินเดียที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ก่อนแล้ว กลายเป็นชุมชนใหญ่ขึ้น ชุมชนแห่งนี้คือ “เมืองตะโกลา” นั่นเอง มีหลักฐานที่กล่าวถึงเมืองตะโกลาอยู่หลายแห่งที่น่าสนใจ เช่น

- คัมภีร์มิลินทปัญหา เขียนโดยพระปิฎกจุกุฬายเถระ ในราว พ.ศ. 500 เป็นภาษาบาลี เป็นเอกสารชิ้นแรกที่กล่าวถึงคำว่า ตะโกลัง แปลว่า กระวาน
- คัมภีร์มหานิทเทศติสสเมตตยสูตร เขียนในราวพุทธศตวรรษที่ 7 เป็นภาษาบาลี กล่าวถึง “เมืองท่าดักโกลัง” ว่าชาวอินเดียได้ไปตั้งเมืองท่า และศูนย์กลางการค้าขายใหญ่โต เป็นตลาดการค้าเครื่องเทศด้วย
- จดหมายเหตุภูมิศาสตร์ปโตเลมี ของคลอดิอุส ปโตเลมี (Claudius Ptolemy) นักภูมิศาสตร์ชาวกรีก เขียนขึ้นในราว พ.ศ. 693 หรือ 708 ตามคำบอกเล่าของพ่อค้าที่เดินทางมาค้าขายในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ กล่าวถึงเมือง “ตะโกลา” (Takola) ว่าเป็นเมืองท่าตั้งอยู่ปากแม่น้ำ พร้อมทั้งระบุแลตติจูด ลองจิจูดไว้ด้วย
- ศิลาจารึกที่เมืองตันซอร์ (Tonser) ประเทศอินเดีย ของพระเจ้าราเชนทร์โจฬะที่ 1 (Rachendra Tonser I พ.ศ.1555-1584) บันทึกในราว พ.ศ. 1573-1574 หลังจากได้ทำสงครามชัยชนะเมืองต่าง ๆ ในคาบสมุทรมลายูแล้ว เรียกว่า “ตะไลต์ดักโกลม” (Talaikkolum) เชื่อว่าเป็นเมืองเดียวกับ “ตะโกลา” ของปโตเลมี
- จดหมายเหตุอาหรับ เขียนในพุทธศตวรรษที่ 14 เรียกว่า กาลาห์ (Kalah)
- เอกสารจดหมายเหตุจีนเรียก ติว กู ลี หรือ โก กู โล ในสมัยอาณาจักรตามพรลิงค์ และอาณาจักรศรีวิชัย

นักปราชญ์ทางด้านโบราณคดีและนักประวัติศาสตร์ หลายท่านเชื่อว่าชุมชนตะกั่วป่าโบราณ คือ เมืองท่าตะโกลา ที่กล่าวถึงในเอกสารหลักฐานต่าง ๆ ซึ่งปัจจุบันคือบริเวณบ้านทุ่งตึกและปลายคลองเหมืองทอง หมู่ที่ 3 ตำบลเกาะคอเขา อำเภอตะกั่วป่า จังหวัดพังงานั้นเอง

เกาะคอเขา เป็นเกาะขนาดย่อม ตั้งอยู่ในตำบลเกาะคอเขา อำเภอตะกั่วป่า จังหวัดพังงา ตรงปากแม่น้ำตะกั่วป่าและแม่น้ำนางยอน มีความกว้างประมาณ 5 กิโลเมตร ยาวประมาณ 15 กิโลเมตร ตั้งขวางปากแม่น้ำอยู่ในแนวทิศเหนือ – ใต้ ทางตะวันออกของเกาะเป็นป่าชายเลนและเกาะน้อยใหญ่หลายสิบเกาะ ทางตะวันตกเป็นทะเลอันดามัน พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ราบลานทราย มีเนินเขาบ้างทางตะวันออกเฉียงเหนือของเกาะ เรือเดินทะเลสามารถเข้าออกจอดหลบคลื่นลมได้ดีทั้งทางเหนือและใต้ของเกาะ สำหรับบ้านทุ่งตึกและปลายคลองเหมืองทองนั้นตั้งอยู่ทางตอนใต้ของเกาะ ที่เชื่อกันว่าเป็น “เมืองท่าตะโกลา” กรมศิลปากรได้ขึ้นทะเบียนไว้เป็นโบราณสถาน โดยประกาศในราชกิจจานุเบกษาเล่ม 52 ตอนที่ 75 วันที่ 8 เดือนมีนาคม พ.ศ. 2478

ความสำคัญของเมืองตะโกลา

นับตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 8 เป็นต้นมา เมืองตะโกลา ได้พัฒนาเป็นเมืองท่าจอดเรือที่มีความเจริญรุ่งเรืองที่สุด ทางด้านชายฝั่งทะเลตะวันตก เป็นที่รู้จักกันดีของบรรดาชาติต่าง ๆ หลายชาติ เช่น อินเดีย จีน เปอร์เซีย อาหรับ รวมทั้งกรีกและโรมันในทวีปยุโรป ชาติเหล่านี้ได้เข้ามาติดต่อค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้าซึ่งกันและกัน และเป็นสถานที่จอดแวะพักเรือเพื่อเติมเสบียงอาหารและซ่อมแซมเรือรวมทั้งรอลมมรสุมเพื่อการเดินทางต่อไป จากการสำรวจขุดค้น แหล่งโบราณคดีบ้านทุ่งตึกและปลายคลองเหมืองทอง ของกรมศิลปากร และนักโบราณคดีหลายท่าน พบหลักฐานสำคัญในท้องที่ที่สามารถอธิบายได้ว่า เมืองตะโกลา เป็นเมืองท่าที่อยู่ในเส้นทางการค้าของโลกยุคโบราณ ที่เชื่อมระบบการค้าของโลกระหว่างดินแดนตะวันตกและดินแดนทางตะวันออกเข้าด้วยกันและถือเป็นเส้นทางสายไหมทางทะเลก็ว่าได้ เช่น พบภาชนะดินเผาที่เก่าแก่ของจีน สมัยหกราชวงศ์อายุประมาณ พ.ศ. 763 เครื่องแก้วและภาชนะดินเผาของเปอร์เซีย ลูกปัดชนิดต่าง ๆ หลากแบบ หลายขนาดและจากหลายแหล่ง

นอกจากนั้นยังเป็นเส้นทางลัดข้ามคาบสมุทรติดต่อกันระหว่างฝั่งทะเลตะวันตกและฝั่งทะเลตะวันออก เนื่องจากในสมัยโบราณเรือที่อาศัยแรงลมไม่สามารถเดินทางอ้อมแหลมมลายูได้ เพราะบริเวณตั้งแต่แลตติจูด 5 องศา ลงไปนั้นเป็นเขตสงบลม (Doldrum) มีการพบหลักฐานทางด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดีที่สำคัญ ๆ หลายอย่างที่สามารถอธิบายเรื่องราวเกี่ยวกับการใช้เส้นทางข้ามคาบสมุทรมลายูตลอดเส้นทางสายนี้ เช่น พระเขนอ (พระนารายณ์) ที่เขาพระเขนอ ใกล้ปากแม่น้ำตะกั่วป่า พระนารายณ์และเทพบริวาร ที่เขาพระนารายณ์ (อยู่ตรงคลองเหลกับคลองรมณีย์พบกัน) อยู่ในอำเภอกะปง จังหวัดพังงา โบราณวัตถุบริเวณบ้านท่าหันเชิงเขาสกในอำเภอกะปง พระนารายณ์ที่เขาศรีวิชัยในอำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี เป็นต้น

ตะโกลา คงจะมีความเจริญรุ่งเรืองอยู่ช่วงพุทธศตวรรษที่ 6 – 8 ระยะเวลาหนึ่ง จากนั้นอาณาจักรพูนัน ซึ่งมีศูนย์กลางอยู่บริเวณลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่าง ขยายอำนาจลงมาปกครองคาบสมุทรมลายูไว้ทั้งหมด จนกระทั่งอาณาจักรพูนันเสื่อมอำนาจลงในพุทธศตวรรษที่ 11 เมืองต่าง ๆ ในบริเวณคาบสมุทรมลายูจึงมีอิสระขึ้นอีก ปรากฏเมืองและแคว้นต่าง ๆ เกิดขึ้นหลายแห่ง เช่น ไชยา ตามพรลิงค์ สะทิงพระ ปัตตานี รวมทั้งแคว้นอื่น ๆ ตลอดแหลมมลายู ลงไปจนถึงหมู่เกาะ สำหรับเมืองตะโกลาในขณะนี้ มีกล่าวในตำนานเมืองนครศรีธรรมราชที่น่าสนใจอยู่ 2 ฉบับ คือฉบับที่พระเสนาสุจิตพบที่บ้านทุ่งตึก อำเภอตะกั่วป่า จังหวัดพังงา และฉบับที่พระพิไชยเดชพบที่วัดเวียงสระ อำเภอเวียงสระ จังหวัดสุราษฎร์ธานี มีข้อความบางตอนคล้ายคลึงกันว่า “...ผู้สร้างเมืองตะกั่วป่าเป็นพราหมณ์ชาวอินเดียชื่อ พระยาศรีธรรมโศกราช (นามเดิมว่า พราหมณ์มาลี) มี

อนุชาชื่อพราหมณ์มาลา เป็นที่อุปราช อพยพลงเรือมาขึ้นที่บ้านทุ่งตึก เมื่อพุทธศักราช 1006 สร้างเมืองตะกั่วป่าขึ้น แต่ยังไม่ทันเสร็จ...ก็ถูกข้าศึกกรุงรัตนดีแตก ต้องอพยพหนีข้ามเขาสก..." ส่วนประวัติวัดเวียงสระกล่าวไว้คล้ายกัน แต่จุดมุ่งหมายของคณะพราหมณ์อินเดียกลุ่มนี้มีเป้าหมายตามหาพระบรมธาตุ ตามที่ระบุไว้ในตำนานลังกา ความว่า "...มีชาวอินเดียนำไพร่พลประมาณ 30,000 คน โดยพราหมณ์โมลีผู้พี่ และพราหมณ์มาลาผู้น้อง มาพร้อมด้วยอาจารย์ 2 ท่านคือ พระพุทธคัมภีร์ และพระพุทธสาคร...มาสู่ตอนใต้ของประเทศไทย เพื่อค้นหาพระบรมธาตุ ซึ่งตามคัมภีร์ลังกาบอกว่า อยู่ที่หาดทรายแก้ว เดินทางมาขึ้นบกที่ตะโกลา...และได้ล่องลงมาตามลำน้ำตะกั่วป่า มาตั้งเมืองที่บ้านน้ำรอบ ริมคลองพุมดวง..."

ตะโกลาสสมัยศรีวิชัย

ต่อมาในราวพุทธศตวรรษที่ 13 แคว้นในคาบสมุทรมลายูและหมู่เกาะทั้งหมด ได้รวมเข้าเป็นอาณาจักรเดียวกัน รู้จักกันในชื่อ "อาณาจักรศรีวิชัย" อาณาจักรศรีวิชัยมีศูนย์กลางการปกครองอยู่ที่ใดยังไม่ชัดเจน แต่เชื่อว่าคงจะอยู่บริเวณเมืองไชยา เพราะมีหลักฐานศิลปสมัยศรีวิชัยปรากฏอยู่ค่อนข้างชัดเจน แต่นักโบราณคดีบางท่านเห็นว่าศูนย์กลางอาณาจักรศรีวิชัยอยู่เมืองปาเลมบัง ในเกาะสุมาตรา อย่างไรก็ตามอาณาจักรศรีวิชัย เป็นอาณาจักรที่มีอำนาจทางการเมืองและการปกครองที่มั่นคง มีอาณาเขตกว้างขวางใหญ่โตครอบคลุมหมู่เกาะต่าง ๆ และคาบสมุทรมลายูทางตอนใต้ถึงเมืองไชยา ศรีวิชัย คงเป็นคนกลางในทางการค้า โดยทำหน้าที่ดูแลควบคุมการขนถ่ายสินค้า จัดการเดินเรือเสียใหม่ให้ผ่านช่องแคบมะละกา เชื่อมโยงเส้นทางการเดินเรือจากมหาสมุทรอินเดีย (ทางตะวันตก) กับทะเลจีน (ทางตะวันออก) เส้นทางเดินเรือผ่านช่องแคบมะละกา มีความสะดวกมากกว่าการขนถ่ายสินค้าข้ามคาบสมุทรมลายู ผลการเปลี่ยนแปลงเส้นทางการค้าครั้งนี้ ทำให้คนกลางศรีวิชัย มีความมั่งคั่งมากขึ้น เป็นการผูกขาดการค้าทางทะเล จนกระทั่งกลายเป็นมหาอำนาจทางทะเลในแถบนี้ เมืองตะโกลาสสมัยนั้นเจริญรุ่งเรืองขึ้นอีกครั้งหนึ่งในความควบคุมดูแลของศรีวิชัย โดยทำหน้าที่เป็นเมืองพักเรือสินค้าและศูนย์กลางการแลกเปลี่ยนสินค้า ก่อนที่จะส่งไปยังตะวันออกคือจีน โดยผ่านช่องแคบมะละกา หรือส่งต่อไปยังตะวันตกคือ อินเดีย อาหรับ เป็นต้น

ในราวพุทธศตวรรษที่ 16 พวกทมิฬโจฬะในอินเดียตอนใต้ เริ่มมีความขัดแย้งเรื่องผลประโยชน์ทางการค้ากับศรีวิชัย จึงส่งกองทัพเข้าโจมตีดินแดนต่าง ๆ ของศรีวิชัยในคาบสมุทรมลายู และสามารถเข้าครอบครองอำนาจแทนศรีวิชัยไว้ทั้งหมด ตามหลักฐานในศิลาจารึกของพระเจ้าราเชนทร์โจฬะที่ 1 ดังกล่าวมาแล้ว เมืองตะโกลาถูกกองทัพของพระเจ้าราเชนทร์เข้าโจมตีในราว พ.ศ. 1568 ทำให้ผู้คนในเมืองอพยพหนีภัยทั้งเมืองจนกลายเป็นเมืองร้างในสมัยนี้เอง

ตะกั่วป่าสมัยนครศรีธรรมราช

ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 16 เป็นต้นมา ดินแดนทางภาคใต้ของประเทศไทย หรือคาบสมุทรมลายู ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของพวกทมิฬโจฬะมาตลอด พวกทมิฬได้ใช้เมืองนครศรีธรรมราช (ที่จริงสมัยนั้นเรียก ตามพริลิ่งค์ หรือศรีธรรมโศก) เป็นศูนย์กลางการปกครองและขนส่งสินค้าในภูมิภาคนี้แทนศรีวิชัย จึงทำให้นครศรีธรรมราช มีความเจริญรุ่งเรือง มั่งคั่งทางด้านเศรษฐกิจและมีอำนาจทางการเมืองการปกครอง จนกระทั่งในศตวรรษที่ 18 พระเจ้าจันทรภาณุ (พระเจ้าศรีธรรมโศกราช) ได้ประกาศความยิ่งใหญ่ แยกตัวออกจากอำนาจการปกครองของพวกทมิฬโจฬะ พร้อมกับเข้าครอบครองดินแดนต่างในคาบสมุทรมลายูทั้งหมดแทนพวกทมิฬโจฬะอีกด้วย

ในช่วงศตวรรษที่ 18 นี้เอง ก็ปรากฏว่ามีการตั้งเมืองตะกั่วป่า ขึ้นอีก สันนิษฐานว่าเมืองตะกั่วป่า ที่ตั้งขึ้นใหม่นี้ เริ่มด้วยการที่คนไทยพื้นเมือง ได้เข้าไปขุดหาแร่ดีบุก ในแหล่งที่มีแร่ดีบุกอุดมสมบูรณ์ จนกลายเป็นชุมชนใหญ่ขึ้น และพัฒนามาเป็นเมืองในระยะต่อมา ชื่อเมืองตะกั่วป่า ก็มาจากชื่อแร่ดีบุกตั้งที่กล่าวมาแล้วในเรื่องชื่อเมืองตะกั่วป่า ชุมชนขุดหาแร่ดีบุกลักษณะนี้ นอกจากจะเกิดขึ้นในตะกั่วป่าแล้ว ยังเกิดขึ้นในบริเวณอื่นที่มีแร่ดีบุกอุดมสมบูรณ์อีกหลายแห่ง เช่น ตะกั่วทุ่ง ถลาง กระบุรี เป็นต้น เมืองที่เกิดขึ้นใหม่เหล่านี้อยู่ในความปกครองของนครศรีธรรมราชทั้งหมด โดยนครศรีธรรมราชจัดการปกครองเมืองที่อยู่ในอำนาจของนครศรีธรรมราช ในรูปเมือง 12 นคร ดังกล่าวไว้ในตำนานพระบรมธาตุเมืองนครศรีธรรมราชว่า เมือง 12 นคร ได้แก่

1. เมืองสาย (สายบุรี)	ถือตรา หนู
2. เมืองตานี (ปัตตานี)	ถือตรา วัว
3. เมืองกลันตัน	ถือตรา เสือ
4. เมืองปาหัง	ถือตรา กระต่าย
5. เมืองไทร (ไทรบุรี)	ถือตรา งูใหญ่
6. เมืองพัทลุง	ถือตรา งูเล็ก
7. เมืองตรัง	ถือตรา ม้า
8. เมืองชุมพร	ถือตรา แพะ
9. เมืองบันทายสมอ (กระบี่)	ถือตรา ลิง
10. เมืองสระคูเลา	ถือตรา ไก่
11. เมืองตะกั่วป่า	ถือตรา สุนัข
12. เมืองกระ (กระบี่)	ถือตรา หมู

ตะกั่วป่าในสมัยอาณาจักรสยาม (ไทย)

สมัยกรุงสุโขทัยและกรุงศรีอยุธยา

ในสมัยสุโขทัยนั้น นักประวัติศาสตร์บางท่านมีความเชื่อว่า พ่อขุนรามคำแหงมหาราชได้ทรงขยายอำนาจการปกครองลงมาทางใต้ รวมเอานครศรีธรรมราชเข้าไว้เป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรสุโขทัย ดังนั้นบรรดาเมืองบริวารของเมืองนครศรีธรรมราช รวมทั้งเมืองตะกั่วป่า จึงขึ้นอยู่กับอาณาจักรสุโขทัย แต่บางท่านเชื่อว่าตะกั่วป่าไม่ได้ไปขึ้นกับสุโขทัย ยังคงขึ้นกับนครศรีธรรมราช เพราะปรากฏว่าอาณาจักรทั้งสองมีความสัมพันธ์ไม่ตรีอันดีต่อกัน โดยนครศรีธรรมราชได้เผยแพร่พระพุทธศาสนาหลักังกางศ์ไปยังสุโขทัย

จนกระทั่งในพุทธศตวรรษที่ 19 กรุงศรีอยุธยามีอำนาจมากขึ้นได้รวบรวมอาณาจักรใกล้เคียงไว้ในอำนาจ เช่น สุโขทัย นครศรีธรรมราช เป็นต้น แต่ไม่ปรากฏหลักฐานชื่อเมืองตะกั่วป่าในทำเนียบหัวเมืองของกรุงศรีอยุธยา เมืองตะกั่วป่าคงขึ้นอยู่กับเมืองใดเมืองหนึ่งในเมืองสำคัญของภาคใต้ 5 เมือง คือ เมืองชุมพร เมืองตะนาวศรี เมืองไชยา เมืองนครศรีธรรมราชและเมืองพัทลุง สันนิษฐานว่าเมืองตะกั่วป่า เมืองตะกั่วทุ่งและเมืองถลางขึ้นอยู่กับเมืองไชยา (เมื่อสมัยกรุงศรีอยุธยา เมืองทั้ง 5 นี้ มีอาณาเขตตกทะเลทั้งสองฝ่าย)

จนกระทั่งในสมัยของพระเอกาทศรถ (2148 – 2163) ปรากฏหลักฐานในหนังสือกฎหมายเก่าว่าหัวเมืองฝ่ายใต้ทั้ง 17 หัวเมือง รวมทั้งเมืองตะกั่วป่า เมืองตะกั่วทุ่ง และเมืองถลาง ขึ้นอยู่กับฝ่ายพระสมุหกลาโหม ครั้นถึงสมัยพระนารายณ์มหาราช โภษาธิบติกรมท่ามีความชอบในราชการสงคราม จึงโปรดเกล้าฯ ยกหัวเมืองภาคใต้ไปขึ้นกับกรมท่า ในครั้งนี้ เมืองตะกั่วป่าได้รับการยกฐานะขึ้นเป็นหัวเมืองชั้นตรี

ในปี พ.ศ. 2169 สมัยพระเจ้าพระจำทรงธรรม ได้อนุญาตให้ชาวดัตซ์ (ฮอลแลนด์หรือเนเธอร์แลนด์) เข้าไปตั้งสถานีการค้า และทำสัญญาผูกขาดการค้าแร่ดีบุกขึ้นที่เมืองถลาง เมืองถลางจึงมีความสำคัญขึ้น ทำให้เมืองตะกั่วป่าและเมืองตะกั่วทุ่งกลายเป็นเมืองบริวารของเมืองถลางตั้งแต่นั้นเป็นต้นมาจนกระทั่งถึงสมัยกรุงธนบุรี และกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น

สมัยกรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์

ในสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี (พระเจ้าตากสินมหาราช) ได้โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาอินทวงษาเป็นผู้สำเร็จราชการ ดูแลหัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันตก 8 หัวเมืองคือ เมืองตะกั่วป่า เมืองตะกั่วทุ่ง เมืองคุระ เมืองเกาะระ เมืองคูรอด เมืองพังงา เมืองถลาง และเมืองภูเก็ต โดยตั้งที่ทำการอยู่ที่เมืองถลาง

ครั้นถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ชื่อเมืองตะกั่วป่าได้เป็นที่รู้จักกันโดยทั่วไปในฐานะเป็นเมืองสำคัญทางประวัติศาสตร์เมืองหนึ่ง กล่าวคือ ในปี พ.ศ. 2328 เมื่อพระเจ้าปะดุงกษัตริย์พม่า ได้ยกทัพใหญ่ (สงครามเก้าทัพ หรือศึกเก้าทัพ) มาตีไทย สำหรับทางภาคใต้ พม่าตีได้เมืองชุมพร เมืองไชยา เมืองนครศรีธรรมราช ทางฝ่ายตะวันตก เมืองตะกั่วป่า เมืองตะกั่วทุ่งก็เสียเมืองแก่พม่า พม่าก็กวาดทรัพย์สินจับผู้คนไปเป็นเชลย บ้านเมืองเสียหายยับเยิน แต่เมืองถลางสามารถต่อสู้พม่าป้องกันเมืองไว้ได้ โดยการนำของท่านผู้หญิงจัน (ภรรยาพระยาถลางพิมล (ขัน) และคุณมุกน้องสาว เมื่อเสร็จศึกครั้งนี้ รัชกาลที่ 1 จึงทรงโปรดเกล้าฯ ให้ ท่านผู้หญิงจัน เป็น “ท้าวเทพกระษัตรี” และคุณมุกเป็น “ท้าวศรีสุนทร” พร้อมกันนั้นก็แต่งตั้งให้เจ้าพระยาสุรินทราชา (จันทร) เป็นผู้สำเร็จราชการหัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันตก อยู่ที่เมืองถลาง และให้โอนหัวเมืองทั้ง 8 ไปขึ้นกับเมืองถลาง และให้หัวเมืองภาคใต้ทั้งหมดไปขึ้นกับพระสมุหกลาโหมตามเดิม

ในปี พ.ศ. 2352 สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ 2 พม่าได้ยกทัพมาตีหัวเมืองภาคใต้อีก พม่าตีได้เมืองชุมพร แต่ทางฝั่งทะเลตะวันตกพม่าตีได้เมืองตะกั่วป่า เมืองตะกั่วทุ่ง และเมืองถลาง เมืองเหล่านี้เสียหายกว่าครั้งก่อน และเป็นเมืองร้างไปทั้ง 3 เมือง สำหรับเมืองตะกั่วป่านั้น ผู้คนส่วนหนึ่งอพยพหนีเข้าป่าขึ้นไปทางต้นลำน้ำตะกั่วป่าไปอยู่ที่บ้านหลังมา (ตำบลรมณีย์ อำเภอเกาะปัง ปัจจุบัน) และอีกส่วนหนึ่งหนีไปอยู่ที่บริเวณปากน้ำพังงา (ภูงา) เมืองตะกั่วป่าสมัยนั้นตั้งอยู่ที่ “บ้านตะกั่วป่า” (ปัจจุบันคือ หมู่ที่ 8 ตำบลโคกเคียน อำเภอตะกั่วป่า จังหวัดพังงา) เจ้าเมืองตะกั่วป่าในครั้งนั้นชื่อ พระยาตะกั่วป่า (อุ)

อย่างไรก็ตามในระหว่างปี พ.ศ. 2310 – 2383 เจ้าเมืองตะกั่วป่านั้นมีหลายคน แต่ไม่สามารถทราบได้ว่าเจ้าเมืองแต่ละคนอยู่ในอำนาจคนละกี่ปี เท่าที่สามารถค้นคว้าได้คือ พระยาตะกั่วป่า (อิน) พระยาตะกั่วป่า (จัน) พระยาตะกั่วป่า (เกษ) สันนิษฐานว่าเจ้าเมืองทั้งสามคนนี้เมืองตะกั่วป่าตั้งอยู่ที่ปากเวียงหรือเขาเวียง (ตำบลแหลม อำเภอเกาะปัง ปัจจุบัน) ส่วนเจ้าเมืองตะกั่วป่าคนต่อมาคือพระยาตะกั่วป่า (ม่วง) ตั้งเมืองอยู่ที่บ้านตำตัว (ตำบลตำตัว อำเภอตะกั่วป่า ปัจจุบัน) จากนั้นก็เป็นพระยาตะกั่วป่า (อุ) เมืองตั้งอยู่ที่บ้านตะกั่วป่าและถูกพม่าทำลายเสียหายในปี 2352 นั้นเอง

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 ทรงมีพระราชดำริจะปรับปรุงหัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันตกที่ถูกพม่าทำลายให้กลับฟื้นขึ้นมาใหม่ ให้เข้มแข็งสามารถป้องกันตนเองได้ ดังนั้นในปี พ.ศ. 2383 จึงโปรดเกล้าฯ ให้พระยาไทรบุรี (แสง ณ นคร) เป็นพระยาบริรักษ์ภูธร (แสง ณ นคร) เป็นผู้ว่าราชการเมืองพังงา ให้ปลัดเมืองไทรบุรี พระเสนานุชิต (นุช ณ นคร) เป็นพระเสนานุชิต (นุช ณ นคร) เป็นผู้ว่าราชการเมืองตะกั่วป่า ให้พระยาตะกั่วทุ่ง (ถีน ณ ตะกั่วทุ่ง) ต่อมาได้เป็นพระยาบริสุทธิโลหภูมิทรบดินดี (ถีน ณ ตะกั่วทุ่ง) เป็นผู้ว่าราชการเมืองตะกั่วทุ่ง และให้ทั้ง 3 เมืองนี้ขึ้นตรงกับทางกรุงเทพฯ

สำหรับพระเสนาอนุชิต (นุช ฌ นคร) เมื่อได้รับการแต่งตั้งให้เป็นผู้ว่าราชการเมืองตะกั่วป่านั้น ได้มาช่วยงานพี่ชายคือพระยาบริรักษ์ภูธร (แสง ฌ นคร) อยู่ที่เมืองพังงาประมาณ 3 ปี จึงไปเมืองตะกั่วป่าและได้พาหม่อมหวาน ลูกสาวพระยาไทรบุรี (ปะแงรัน) มาเป็นภรรยา พร้อมกับพาพรรคพวกของหม่อมหวานมาอยู่ด้วย โดยให้ไปตั้งบ้านเรือนอยู่ที่บ้านบางกรัก (หมู่ที่ 1 หมู่ที่ 7 และหมู่ที่ 9 ตำบลโคกเคียน อำเภอตะกั่วป่า ปัจจุบัน) ซึ่งลูกหลานของบุคคลเหล่านี้ก็ยังคงนับถือศาสนาอิสลามอย่างเหนียวแน่น

พระเสนาอนุชิต (นุช ฌ นคร) เห็นว่าเมืองตะกั่วป่า ที่บ้านตะกั่วป่าถูกพม่าทำลายเสียหายมาก ยกแก่การบำรุงให้ดีขึ้น จึงให้ย้ายเมืองตะกั่วป่ามาตั้งใหม่ที่ทางด้านทิศเหนือของวัดหน้าเมือง หรือวัดประทุมคงคา (ถนนอุดมธารา ตลาดเก่า เทศบาลเมืองตะกั่วป่า ปัจจุบัน) เพราะเห็นว่าเป็นทำเลที่เหมาะสม กล่าวคือมีแม่น้ำล้อมรอบอยู่ถึง 3 ด้าน สามารถป้องกันข้าศึก และใช้ในการคมนาคมได้สะดวก ทางตะวันตกเป็นภูเขา และมีวัดอยู่ทางทิศใต้ ท่านได้รวบรวมผู้คนที่ยลหนีอยู่ตามป่าให้เข้ามาอยู่ในเมือง ได้ปราบปรามโจรผู้ร้าย สร้างตลาดสร้างวัดเสนาอนุชิตรังสรรค์ และทำนุบำรุงบ้านเมืองเจริญขึ้นอย่างมาก จนได้รับโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้พระยาเสนาอนุชิตสิทธิศาสตรามหาสงคราม (นุช) เป็นผู้สำเร็จราชการเมืองตะกั่วป่า

ในปี พ.ศ.2404 - 2433 เมืองตะกั่วป่าได้รับการยกฐานะขึ้นเป็นเมืองโท เจ้าเมืองมีอำนาจมากเป็นผู้สำเร็จราชการเมืองและมีหน้าที่ดูแลเมืองอื่น ๆ โดยเฉพาะเมืองตะกั่วทุ่ง เมืองภูเก็ต และเมืองถลางอยู่ระยะหนึ่ง อย่างไรก็ตามเมืองตะกั่วป่ามีความเจริญรุ่งเรืองขึ้นอย่างรวดเร็วจากการขยายตัวของความต้องการแร่ดีบุกของตลาดโลก ชาวจีนได้อพยพเข้ามาทำเหมืองแร่จำนวนมาก เจ้าเมืองมีความมั่งคั่งจากการผูกขาดทำภาษีแบบ “เหมามือง”

แต่ต่อมาในสมัยพระยาเสนาอนุชิต (เอี่ยม ฌ นคร 2423 - 2435) บุตรของพระยาเสนาอนุชิต (นุช ฌ นคร) เป็นผู้ว่าราชการเมืองตะกั่วป่า บ้านเมืองทรุดโทรมลงอย่างมาก ทั้งนี้เนื่องจากเจ้าเมืองไม่มีความสามารถใช้จ่ายฟุ่มเฟือย ราคาแร่ดีบุกตกต่ำ ชาวจีนก่อการจลาจลขึ้นอีกและอพยพกลับเสียมาก พระยาเสนาอนุชิต (เอี่ยม ฌ นคร) จึงถูกเรียกตัวเข้ากรุงเทพฯ และให้พระนราเทพภักดีศรีราช (สิทธิ์ ฌ นคร) น้องชายเป็นผู้รักษาเมือง (ผู้รั้งเมือง) จนในปี พ.ศ. 2437 ได้มีการปฏิรูปการปกครองแผนใหม่ แบ่งพื้นที่การปกครองออกเป็น มณฑลจังหวัด อำเภอ ตำบล เมืองตะกั่วป่า จึงเรียกว่าจังหวัดตะกั่วป่า ขึ้นกับมณฑลภูเก็ต แบ่งพื้นที่การปกครองออกเป็น 3 อำเภอ คือ อำเภอตลาดใหญ่ อำเภอกะปง และอำเภอเกาะคอเขา ผู้ปกครองจังหวัดเรียกว่า “ข้าหลวง” ข้าหลวงจังหวัดตะกั่วป่าคนต่อมาคือ พระพิทักษ์ยุทธรงค์ พระยาเพชร พระยาเสนาอนุชิต (ฉิม ฌ นคร) จังหวัดตะกั่วปากก็เสื่อมโทรมลงเรื่อย ๆ

จนในปี พ.ศ.2444 พระพลพยุหสงคราม (พลอย ฌ นคร บรรดาศักดิ์ในขณะนั้น) ปลัดจังหวัดตะกั่วป่ารักษาการแทนข้าหลวง เห็นว่าจังหวัดตะกั่วป่าที่ตลาดใหญ่ (ถนนอุดมธาราเขตเทศบาลเมืองตะกั่วป่า) ทรุดโทรมลงไม่สามารถทำให้เจริญขึ้นได้ เพราะแม่น้ำตะกั่วป่าตื้นเขินเรือขนาดใหญ่ไม่สามารถเข้าออกได้ ทำให้การติดต่อกับต่างประเทศเป็นไปด้วยความยากลำบาก จึงย้ายที่ทำการจังหวัดตะกั่วป่าไปตั้งใหม่ที่บ้านเมืองใหม่ โดยตั้งใจจะให้เป็นที่เรือใหญ่ติดต่อค้าขายกับต่างประเทศ เพราะเป็นปากแม่น้ำตะกั่วป่า เรือขนาดใหญ่สามารถเข้าออกได้สะดวก แต่ปรากฏว่าท่าเรือที่บ้านเมืองใหม่ ไม่ได้เป็นไปตามที่คาดหมาย เพราะบริเวณนั้นมีพายุพัดจัดคลื่นลมแรงตลอดช่วงฤดูมรสุมซึ่งนานถึง 7 - 8 เดือน ดังนั้นในปี พ.ศ. 2456 จึงย้ายที่ว่าการจังหวัดตะกั่วป่า ไปตั้งใหม่ที่บ้านย่านยาว คือที่ว่าการอำเภอตะกั่วป่าในปัจจุบัน เพราะทำเลเป็นผืนแผ่นดินใหญ่ ชุมชนหนาแน่นกว่าการคมนาคมสะดวกเนื่องจากการตัดถนนเชื่อมต่อกับจังหวัดอื่น ๆ ได้

ในปี พ.ศ. 2475 สมัยพระยาศรีสกลไกรนุชิตเป็นข้าหลวงจังหวัดตะกั่วป่านั้น เศรษฐกิจของประเทศตกต่ำมาก ทางราชการจึงมีนโยบายลดค่าใช้จ่าย รัชกาลที่ 7 จึงให้ลดจังหวัดในมณฑลภูเก็ต ซึ่งมีจังหวัดภูเก็ต ระนอง พังงา ตรัง และตะกั่วป่า ลงจังหวัดหนึ่ง จังหวัดตะกั่วป่าจึงถูกยุบและลดฐานะลงเป็นอำเภอตลาดใหญ่ ขึ้นกับจังหวัดพังงา ตั้งแต่วันที่ 1 เมษายน 2475 ด้วยสาเหตุที่ไม่ปรากฏชัดแจ้ง แต่เท่าที่ทราบจากการบอกเล่าและหลักฐานบางอย่างมีดังนี้คือ

1. มีการนัดประชุมที่ศาลว่าการมณฑลภูเก็ต เพื่อพิจารณาว่าจะยุบจังหวัดพังงาหรือตะกั่วป่า แต่ในการประชุมครั้งนั้นข้าหลวงจังหวัดตะกั่วป่าไปประชุมไม่ทันเวลา ที่ประชุมจึงให้ยุบจังหวัดตะกั่วป่า โดยไม่มีผู้ใดคัดค้าน
2. ข้าหลวงจังหวัดตะกั่วป่าตั้งใจไม่ไปเข้าประชุม เพราะถือว่าสมุหเทศาภิบาลมณฑลภูเก็ตเป็นลูกน้องของตนมาก่อน จึงไม่อยากไปหา
3. ข้าหลวงจังหวัดตะกั่วป่าชราามากแล้ว ถ้ายุบจังหวัดตะกั่วป่า ตนจะได้กลับไปอยู่ภูมิลำเนาเดิมคือกรุงเทพฯ ฯ
4. สมุหเทศาภิบาลมณฑลภูเก็ตเคยออกตรวจราชการจังหวัดต่าง ๆ เมื่อมาถึงจังหวัดพังงา ทางพังงาได้แจ้งว่าสมุหเทศาภิบาลจะเดินทางมาทางกะปง แต่เมื่อถึงเวลาก็กลับเปลี่ยนเส้นทางไปทางท้ายเหมือง ส่วนทางตะกั่วป่าไม่ทราบเรื่องก็ไปคอยรับที่กะปง สมุหเทศาภิบาลเข้าใจผิดคิดว่าทางตะกั่วป่าไม่ต้อนรับจึงไม่พอใจ

ต่อมาทางราชการเห็นว่าควรรักษาชื่อเดิมของตะกั่วป่าไว้ จึงได้เปลี่ยนชื่ออำเภอตลาดใหญ่ เป็นอำเภอตะกั่วป่าดังเดิม เมื่อวันที่ 28 เมษายน 2475

หลังจากการยุบจังหวัดตะกั่วป่าแล้ว ทำให้การติดต่องานราชการต้องไปที่กับพังงาซึ่งเป็นไปด้วยความลำบากเพราะอยู่ห่างไกลและการคมนาคมไม่สะดวก จึงจัดให้มีหน่วยงานราชการเพิ่มขึ้นเพื่ออำนวยความสะดวกคือ

- โฉนทิจังหวัด ตั้งขึ้นเมื่อวันที่ 15 พฤษภาคม พ.ศ. 2478 ต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นทรัพยากรธรณีจังหวัดตะกั่วป่า รับผิดชอบงานในเขตอำเภอตะกั่วป่า กะปงและคุระบุรี
- ศาลแขวงตะกั่วป่า ตั้งเมื่อวันที่ 15 พฤษภาคม พ.ศ. 2479 และยกฐานะขึ้นเป็นศาลจังหวัดตะกั่วป่า เมื่อวันที่ 15 กรกฎาคม พ.ศ. 2481
- เรือนจำตะกั่วป่า ตั้งขึ้นพร้อมกับศาลจังหวัดตะกั่วป่า
- ป่าไม้จังหวัด มีมาก่อนที่จะยุบจังหวัดตะกั่วป่า แล้วได้เปลี่ยนชื่อใหม่เป็น ป่าไม้จังหวัดพังงา ส่วนป่าไม้จังหวัดพังงาที่พังงาให้ลดฐานะเป็นป่าไม้อำเภอเมืองพังงา
- เทศบาลเมืองตะกั่วป่า ตั้งขึ้นเมื่อวันที่ 11 มีนาคม พ.ศ. 2480

อย่างไรก็ตาม ตะกั่วป่าเคยเป็นเมืองสำคัญทางชายฝั่งทะเลตะวันตกมาแต่โบราณ และมีความสำคัญมาตลอด จนกระทั่งถูกยุบและลดฐานะลงเป็นอำเภอหนึ่งของจังหวัดพังงา แต่ความสำคัญของตะกั่วป่าก็ไม่ได้ลดน้อยลงไป ยังคงมีความสำคัญทั้งทางด้านเศรษฐกิจ การเมืองการปกครองและประเพณีวัฒนธรรม.

0000000000000000000000000000